

תרומת איברים להצלת חיים, לאחר מות התורם

רבים סבורים בטעות כי תרומת איברים מתבצעת, למעשה, בחולה הנוטה למות, תוך קיצור רגעי חייו האחרונים, חס ושלום – מעשה אסור לחלוטין, הן על-פי ההלכה¹, והן על-פי הרפואה, והוראות החוק². כל המערכת הרפואית כיום מסכימה, ואף עומדת בתוקף על כך, שאין הוצאת איברים אלא לאחר המוות³. השאלה היחידה, שעומדת על הפרק, היא איך קובעים מוות, ברפואה ובהלכה. גם אין חולק על כך, שישנם מאות חולים הנמצאים בסכנת נפשות יומיומית, ואפשר כיום להצילם בבטחה, ולהאריך את חייהם בשנים רבות, על-ידי השתלת איברים מגופו של נפטר, זמן קצר מאד אחרי מותו. על-פי ההלכה ברור ופשוט, שחובת הקבורה של המת על כל איבריו נדחית מפני הצלת נפשות, כמו חילול שבת, וכל מצווה אחרת, פרט לשפיכות דמים, גילוי עריות ועבודה זרה⁴. מבחינת כבוד הנפטר אין כבוד גדול יותר לנפטר מהצלת חיים של אחרים בגופו, ודווקא בשעת פטירתו ועמידתו לפני בית דין של מעלה, שכן זו גמילות חסד של אמת, שאין למעלה ממנה⁵, ואי אפשר להחזיר לו טובה תחת טובה. לכן זו זכות גדולה עד מאד לנפטר ולמשפחתו בשעתם הקשה, ומצווה גדולה להודיעם ולהסביר זאת להם, בשפה רכה ומבינה את כאבם הנורא, אולם בבהירות חד-משמעית. בשאלת הקביעה ההלכתית של רגע המוות דנו הז"ל בפירוש במסכת יומא, כאלף וחמש מאות שנה לפני שעלתה שאלה זו לדיון בחוקים וברפואה בתקופה המודרנית⁶. על-פי הסוגיא ביומא נקבעה הלכה בישראל, וכך נאמר שם במשנה ובגמרא {יומא פה ע"א}:

... וכל ספק נפשות דוחה את השבת

מי שנפלה עליו מפולת, ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת...
מפקחין עליו את הגל. מצאוהו חי מפקחין, ואם מת יניחוהו:

מצאוהו חי מפקחין: מצאוהו חי פשיטא? לא צריכא דאפילו לחיי שעה. תנו רבנן, עד היכן הוא בודק? עד חוטמו.

ויש אומרים, עד ליבו (גירסת רוב כתבי היד והראשונים – עד טיבורו).

בדק ומצא עליונים מתים, לא יאמר כבר מתו התחתונים, מעשה היה, ומצאו עליונים מתים, ותחתונים חיים.

נימא הני תנאי כי הני תנאי, דתנאי, מהיכן הולד נוצר? מראשו,

שנאמר (תהילים ע"א ו) "ממעני אמי אתה גוזי"⁷, ואומר (ירמיהו ז' כט) "גזי נזרך והשליכני";

אבא שאול, אומר מטיבורו, ומשלח שרשיו אילך ואילך;

אפילו תימא אבא שאול, עד כאן לא קא אמר אבא שאול התם, אלא לענין יצירה,

דכל מידי ממציעתיה מיתצר, אבל לענין פיקוח נפש אפילו אבא שאול מודי

דעיקר חיותא באפיה הוא, דכתיב (בראשית ז' כב) "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו[...מתו]".

¹ "אין דוחין נפש מפני נפש", ראה משנה אהלות סוף פ"ז; סנהדרין עב ע"ב; רמב"ם הל' רוצח פ"א ה"ט; וראה בשו"ת 'נודע ביהודה', מהדורה תניינא, חושן משפט נ"ט, ביחס לאדם שנמצא במצב של 'טריפה', שבוודאי ימות, וכתב שם: "...ואטו מי (=כלום) הותר להרוג את הטרפה להציל את השלם? – זה לא שמענו מעולם..."; וראה ספר אסיה ה', עמ' 76-61; ספר אסיה ז', עמ' 187-177; וספר אסיה ט', עמ' 377-367.

² ההוראות מפורטות בחוזרי מנכ"ל משרד הבריאות, שאפשר לראותם באתר המשרד: www.health.gov.il
³ בניגוד חד למצב ששרר בזמן השתלות הלב הראשונות בעולם, וגם בארץ, שברור כי הוצאו אז לבבות בעוד התורמים בחיים, ותוך כדי הריגתם, מפני שחשבו, שממילא הם עומדים למות תוך זמן קצר. זהו אחד הגורמים המרכזיים לחוסר אמון כלפי המערכת הרפואית בנושא זה, עד היום. כאמור, המצב היום שונה לחלוטין, ואין עושים דבר בלי הסכמה מפורשת של המשפחה, ורק אחרי קביעת מוות חד-משמעית.

⁴ יומא פב ע"א, פה ע"ב, סנהדרין עד ע"א; רמב"ם הל' יסודי התורה פ"ה, הל' שבת פ"ב.

⁵ 'חסד של אמת' הוא חסד שאי אפשר לגמול עליו טובה תחת טובה, מפני פטירתו מן העולם של הנגמל, או של הגומל.

⁶ אף-על-פי שגלינוס, (מגדולי הרופאים ביוון, בן זמנו של רבי יהודה הנשיא, נזכר כסמכות בספרי ראשונים) כבר הזהיר מפני קבורה מוקדמת, לפני שיעברו 3 ימים, שמא יקברו אנשים חיים (ראה ש' וייס, קביעת המוות ברפואה, באתיקה ובהלכה, עבודת ד"ר, האוני' העברית והדסה, תשמ"ג, עמ' 29), התעוררה השאלה באופן חוקי ודתי רק בשנת 1772, כשהוציא הדוכס ממקלנבורג פקודת חוק שאסרה קבורה, לפני שיעברו 3 ימים, ורופאים מוסמכים יקבעו את המוות.

⁷ רש"י פירש "גוזי – מוציא", והכוונה שהבורא מוציא את הוולד כשראשו לפניו (בדרך כלל), וזה מפלאי הבריאה, כי איך יודע העובר להתהפך ברחם, כדי לצאת בראשו לעולם, שלא היה בו, ועוד טרם נשם אויר הוא מתכוונן לכך – אין זאת אלא שה' נתן בטבע הבריאה כך, כי הראש הוא העיקר, וזהו משמע הכתוב – "ממעני אמי אתה (=ה') גוזי, וזה מופלא.

**אמר רב פפא, מחלוקת ממטה למעלה,
אבל ממעלה למטה, כיון דבדק ליה עד חוטמו, שוב אינו צריך,
דכתיב "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו..."[מתו].**

מחלוקת הדעות שבסוגיא זו, היא עצמה גם מחלוקת תנאים מפורשת במקום אחר {סוטה מה ע"ב}, במדידת המרחק בין מי שנמצא חלל, מת בשדה, אל העיר הקרובה, בפרשת עגלה ערופה: "מאין היו מודדין? רבי אליעזר אומר – מטיבורו; רבי עקיבא אומר – מהוטמו; רבי אליעזר בן יעקב אומר – ממקום שנעשה חלל, מצוארו". הגמרא גם שם מנסה לתלות את המחלוקת בוויכוח של אבא שאול על תחילת יצירתו של אדם, מן הראש או מן האמצע, ודוחה כמו ביומא, ומסיימת גם שם בפסוק "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו – מתו" – ופסק הרמב"ם גם שם כרבי עקיבא שמודדים מחוטמו {הלכות רוצח פ"ט ה"ט}, וגם פסק כרבי עקיבא {סוטה שם}, שמוליכים הגוף אצל הראש, מפני שהראש הוא העיקר. הדיון בסוגיית יומא מתנהל בנקודה של התנגשות הערכים בין הצלת חיי אדם ושמירת השבת, תחת ההכרעה העקרונית, שפיקוח נפש דוחה שבת וגם "ספק נפשות דוחה את השבת" ואת יום הכיפורים. להכרעה זו היתה משמעות היסטורית כבירה מבחינת התורה שבעל-פה, מפני שכיתות בית שני סירבו לקבל הכרעה זו, וקבעו איסור מוחלט על מלחמה בשבת⁸, ועל חילול שבת להצלת נפשות בשבת, בכלל. אולם כל זה נכון בהצלת חיים, ולא בטיפול במתים. עם כל החשיבות של כבוד המת בהלכה, ועם כל החובה לקבור את המת מיד, אסור לחלל שבת בעבור זה. לכן יש כורח הלכתי לקבוע את רגע המוות באופן חד וברור, שכן עד אז מחללים שבת אפילו לחיי שעה, ואפילו לרגע אחד של חיים, ואחר כך אסור לחלל שבת בשום אופן, מפני שכבר מת האדם שמנסים להצילו.

כאן עלינו לשוב אל מחלוקת התנאים ביומא {בירושלמי, זו מחלוקת אמוראים}, עד היכן בודקים במי שקבור תחת המפולת – עד חוטמו, או עד ליבו {כגירסת רש"י}, או עד טיבורו {כגירסת הירושלמי, כתבי היד של הבבלי ורוב הראשונים, ובהתאמה לדברי רבי אליעזר במשנה בסוטה פ"ט}, ו'עד חוטמו' זו שיטת רבי עקיבא שהלכה כמותו⁹. בסוגיא עצמה יש נטייה ברורה להכרעה חדה, שבדקים רק עד חוטמו, ואם אין בו נשימה – אין מחללין עליו שבת, וכלשון רש"י: "דאם אין חיות בחוטמו, שאינו מוציא רוח, ודאי מת ויניחוהו". ההכרעה בסוגיא עצמה בולטת בהסבר דעתו של אבא שאול, שסבור כי העובר נוצר מטיבורו, ואף-על-פי-כן אומרת הגמרא – "לענין פיקוח נפש, אפי' אבא שאול מודי דעיקר חיותא באפיה הוא, דכתיב, "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו..."[מתו].

וכך מסכם שם רב פפא את הכרעת הסוגיא:

"אמר רב פפא, מחלוקת ממטה למעלה, אבל ממעלה למטה, כיון דבדק ליה עד חוטמו, שוב אינו צריך, דכתיב "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו..."[מתו]."

נעיין בהכרעת הרמב"ם בכל הסוגיא {הלכות שבת פרק ב'}:

א דחוויה היא שבת, אצל סכנת נפשות, כשאר כל המצוות; לפיכך חולה שיש בו סכנה--עושיין לו כל צרכיו בשבת, על פי רופא אומן של אותו מקום. ספק שהוא צריך לחלל עליו את השבת, ספק שאינו צריך, וכן אם אמר רופא לחלל עליו את השבת, ורופא אחר אומר אינו צריך--מחללין עליו את השבת: שספק נפשות, דוחה את השבת.

טז מפקחין פיקוח נפש בשבת, ואין צריך ליטול רשות מבית דין; והמקדים להציל הנפש, הרי זה משובח.

יח מי שנפלה עליו מפולת--ספק הוא שם, ספק אינו שם--מפקחין עליו; מצאוהו חי – אף-על-פי שנתרוצץ, ואי אפשר שיבריא, מפקחין עליו ומוציאין אותו, לחיי אותה שעה. בדקו עד חוטמו, ולא מצאו בו נשמה--מניחין אותו, שכבר מת.

יט בדקו ומצאו עליונים מתים--לא יאמרו כבר מתו תחתונים, אלא מפקחין על הכול, שאפשר במפולת שימות העליון, ויחיה התחתון.

וכך נפסק להלכה בשולחן-ערוך {אורח חיים סימן שכט}:

ג. מי שנפלה עליו מפולת, ספק חי ספק מת, ספק הוא שם ספק אינו שם, מפקחין עליו, אף על פי שיש בו כמה ספקות.

⁸ כדברי ספר היובלים, פרק נ', 6-13; ברית דמשק, י' 14-י"א 18; וכנגדם ספר מקבים-א, פרק ב', 41-31; וראה דברי הרב ש' גורן, משיב מלחמה א', עמ' נ"ד-ס"ט.

⁹ ראה 'כסף-משנה' על הרמב"ם הל' רוצח פ"ט ה"ט; וראה מה שכתב על זה מהרש"ם, בחלק יורה-דעה, סימן קכ"ד.

ד. אפילו מצאהו מרוצץ, שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה, מפקחין, ובדקין עד חוטמו. אם לא הרגישו בחוטמו חיות, אז וודאי מת, לא שנא [אם] פגעו בראשו תחילה, לא שנא [אם] פגעו ברגליו תחילה.
ה. מצא עליונים מתים, לא יאמר כבר מתו תחתונים, אלא מפקח עליהם שמא עדיין הם חיים.

אולם כל זה נאמר על-פי מהלך הסוגיא בתלמוד בבלי, שיש מחלוקת בין שתי הדעות, והכרעת הסוגיא ופוסקי ההלכה היא על-פי הנשימה בחוטמו, ואם בדק מלמעלה ואין נשימה בחוטמו – בוודאי מת הוא ויניחהו. אבל בסוגיית הירושלמי אין הוכחה גמורה למחלוקת, ואפשר לפרש שאין הדעות חלוקות כלל. כך אכן פירש ר' משה מרגלית¹⁰, בפירושו 'פני משה' לדברי הירושלמי:
"עד איכן [מפקחין עליו]? – תרין אמורין, חד אמר – עד חוטמו, וחורנה (=והאחר) אמר – עד טיבורו. מאן דאמר עד חוטמו, בהוא דהוה קיים; ומאן דאמר עד טיבורו, בהוא דהוה רבון רכין" – ופירש ב'פני משה': "ולא פליגי, דמאן דאמר עד חוטמו מיירי בהוא דהוה קיים, כלומר שחזק וקשה הוא (=הגוף הנתון תחת המפולת), ונרגש בבדיקת חוטמו, אם יש בו איזה חיות; ומאן דאמר עד טיבורו, בהוא דהוה רכין, שהוא רך כשממשמשין בו, ואינו נרגש בחוטמו, ובדקין אותו עד טיבורו, שאפשר, שעוד ירגישו בו חיות".

לפי פירוש זה, אין לכאורה מקום לא לדברי רב פפא בסוגיית הבבלי, ולא להכרעת הפוסקים, כי הכל תלוי באפשרויות הבדיקה במצבים השונים, ותמיד יש לוודא מוות, גם באף וגם בחזה. כך אכן רצו לפרש את הירושלמי לפי פירושו של 'פני משה', פוסקים שהתנגדו להשתלות לב¹¹. אבל בירושלמי כלל לא נזכר הלב בתור איבר חיים שצריך לבדוק בו, ובדיקת טיבורו, אין פירושה אלא בדיקת הנשימה מתחת לסרעפת, כפי שהסבירו רופאים מומחים ותלמידי חכמים¹². בדיקת הלב לא נזכרה אלא בגירסת רש"י בסוגיית הבבלי, וכפי שנתבאר בפירושו: "בליבו יש להבחין אם יש בו חיות, שנשמתו דופקת שם". גם את דברי רש"י אלה אפשר להבין בשני אופנים – בליבו, כלומר בחזהו יש להבחין אם נשמתו (=נשימתו) עדיין דופקת, וזה ככל יתר האפשרויות, שהכל תלוי בנשימה; או שרש"י קובע כאן דעה שונה שיש לבדוק אם הלב דופק. אולם גם אם נפרש כך את דברי רש"י, לא ישתנה דבר להלכה, שכן בסוגיית הבבלי ובפוסקים דעה זו נדחתה – ואדרבה, אם הגמרא והפוסקים הכריעו נגד דעה זו, שוב אי אפשר לשום פוסק לחלוק על הגמרא והפוסקים, ואם יאמרו לחלל שבת על דפיקת הלב, כאשר ברור שבטלה הנשימה ולא תשוב עוד, יהיה זה חילול שבת, שצריך כפרה.

עדיין יש טוענים, שהמקרה של מפולת שנידון בגמרא הוא שונה, מפני שיש להניח, אם אין בו נשימה, שכבר מת, ולא כן במקרי מוות רגילים. אילו היה זה נכון, היו צריכים הפוסקים להודיענו חילוק זה בהלכות שבת, שיש להמשיך לחלל שבת עד שיבדקו בליבו, או בטיבורו. ואכן דחה החת"ם-סופר סברא זו בתוקף רב, בתשובתו המפורסמת {שו"ת חת"ם סופר, יורה-דעה, של"ח}:
"ולומר 'נפל מפולת שאני' כאשר כתב ידידי נ"י, תמיה גדולה בעיני, וכי קרא 'נשמת רוח חיים' במפולת מיירי?! – ועוד דבר ידוע בהיפוך, כי המתים מיתה פתאומית יש לחוש יותר שנדמה כמת מחמת בהלה (=הלם), וכעין חולי שיתוק שקורין שלא"ג (= אירוע, שקוראים לו היום אירוע מוחי), ואפילו הכי כשפסקה נשמתו שוב אין מחללין שבת – ועל כן כלל הוא לכל המתים, שזהו שיעור המקובל בידינו מאז היתה עדת ה' לגוי קדוש, וכל הרוחות שבעולם אם ימלאו חפניהם רוח, לא יזיזונו ממקום תורתנו הקדושה. והנה כן משמע ברמב"ם {הלכות אבל פ"ד ה"ה}: "והמעמץ (=המעצם עיניו של נפטר) עם יציאת נפש הרי זה שופך דמים אלא ישהה מעט שמא נתעלף" – והנה היה לו להודיע אימת יציאת הנפש, ואיזה שיעור וגבול יש לו, אלא על כורחך סמך עצמו על מה שכתב בהלכות שבת {פ"ב הי"ט} במפולת, שבדקין עד חוטמו ושם ניכר יציאת הנפש, ועל זה כתב כאן שאחר כך ישהה מעט זמן שמא נתעלף, ואז מותר לעמץ (=לעצם) עין..."

תשובה זו של חת"ם-סופר נכתבה נגד הניסיון של "החכם רמ"ד" (= ר' משה מנדלסון), להתיר הלנת המתים עד ג' ימים, כפי שקבע הדוכס ממקלנבורג על-פי רופאי זמנו, שטענו כי מרביתם לקבור אנשים בעודם חיים, ולכן קבע בחוק הקיסר, שלא לקבור מתים עד שלושה ימים, שיתחיל הגוף להעלות כתמים ולהשחיר. המעיין בתשובת חת"ם-סופר יראה, שאין הוא מכוון דבריו נגד "הקיסר יר"ה" (=ירום הודו), ולא נגד החוק באותן מדינות, אלא נגד הניסיון להתאים את ההלכה לחוק הקיסרי, כדרך המשכילים.

¹⁰ חי בליטא בתקופת הגאון מוילנא, כתב פירוש מקיף על התלמוד הירושלמי, מתוך שליטה מלאה בכל ספרות חז"ל שהיתה בידי, כולל כתב-יד עתיק של התוספתא. למד גם מדעי הטבע כדי לדייק בפירושו, בפרט בסדר 'זרעים'.

¹¹ ראה מאמרו של הרב א"י ולדינברג, ספר אסיא ז', עמ' 149-162.

¹² ראה מאמרו של הרב פרופ' א' שטינברג, 'קביעת רגע המוות והשתלת לב', ספר אסיא ז', עמ' 230-209, וראה גם מאמרו בספר אסיא ג', עמ' 405. וראה סיכום נרחב באנציקלופדיה הלכתית רפואית, מהדורה חדשה, כרך ו', עמ' 816 ואילך.

ואולם בהמשך דבריו הוסיף החת"ם-סופר עוד סימן, וכתב:
"אבל כל שאחר שמוטל כאבן דומם ואין בו שום דפיקה, ואם אחר כך בטל הנשימה, אין לנו אלא דברי תורתנו הקדושה שהוא מת, ולא ילינו אותו, והמיטמא לו, אם הוא כהן, לוקה אחר ההתראה..."

תיאור זה אכן מדויק ביותר ברוב רובם של הנפטרים, גם כיום, שהלב מפסיק לפעול ולספק דם למוח, ואחרי כמה דקות, אם אין התערבות של החייאה, פוסק המוח לפעול בהדרגה, וכאשר מת 'גזע המוח', שבו מרכז הנשימה, נפסקת הנשימה, והאדם מת. אולם יש מקרים מעטים, שבהם התהליך הפוך – עקב מכה חיצונית או קריסה פנימית, המוח מת, וכאשר מגיע המוח עד למרכז הנשימה, בטלה הנשימה ולא תשוב עוד, אף שהלב עודנו פועם. (במצאות של פעם לא היתה לכך משמעות אלא לחמש דקות בערך, מפני שבלי נשימה לא יקבל הלב חמצן, וימות).

האם התכוון החת"ם-סופר לומר, שבמקרה כזה לא הנשימה קובעת אלא הלב, בניגוד ברור לסוגיית הגמרא ולהלכה הפסוקה, שיצא להגן עליהם בתוקף כה רב? – אילו זו היתה כוונתו ודאי היה מפרש זאת, ולא עוד אלא שבדבריו המפורשים על סוגיית הגמרא, הביא את הפסוק: **"כל אשר נשמת רוח חיים באפיו...מתו"**¹³, והוסיף: **"דהכל תלוי בנשימת האף, וכמבואר ביומא, ופסקו רמב"ם, וטור שולחן-ערך"**. ממילא ברור, שלא לכך התכוון חת"ם-סופר¹⁴.

ועדיין טוענים נגד ההסתמכות על סוגיית יומא, ששם מדובר במצב שאין בו הוכחה הפוכה, שיש חיות במקום אחר בגוף, ואילו במצב שיש בו דופק, ורואים שהלב פועם, אי אפשר להסתמך על סוגיא זו, ועל כל פוסקי ההלכה, וחייבים לפסוק על-פי הסברא ועל-פי הלב, אף שלא נזכר דבר זה בכל התלמוד, ולא בראשונים, עד לתשובה של ה'חכם-צביל', שתלה את כל החיות בלב, בעיקר לפי הבנתו את רופאי זמנו. אבל, כבר הראו רופאים תלמידי חכמים שבימינו, שהמציאות שונה מאד ממה שתיאר ה'חכם-צביל'¹⁵. אבל הנה בא מהרש"ם (= ר' שלום מרדכי הכהן מברעזין), ופירש אחרת את סוגיית הגמרא ביומא, לפחות לכאורה, ועליו מסתמכים רבים ממתנגדי ההשתלות¹⁶. וכך כתב מהרש"ם בתשובתו {ש"ת מהרש"ם חלק ו', סימן קכ"ד}:

"מכתבו (= של הרב א"א ולדמן) הגיעני, ובקוראי בו עמדתו מבהיל ומחריד בדבר שאלתו באחד שהלך להיפנות לבית הכסא ומצאוהו שם כמת, וכל התרופות שעשו ופעולת הרופאים לא הועילו, ואמרו שמת הוא, וכשלקחו אותו לטהרו נשמע ממנו קול כמו 'חארטשען', כמו בגוסס, ויען שהיה בערב שבת קודש ומיהרו לקבורו, שלחו אחר רופאים בשתיקה, ואמרו (= הרופאים) כי הוא מת, אלא שהקול נשמע (= מתוכו) על-ידי שאינו מכיל הרעי בקרבו, ועל-ידי אכילה ושתיה שבמעיו, וניסו כמה פעמים בנוצה בחוטמו ולא נראה שום נשימה, רק אחד אמר שכמדומה שדופק גיד (=עורק) אחד תחת הארכובה, ושאר אנשים ניסו ואמרו שאינו כן, והגם שהיה בשרו חם, לא השיגו על זה וקברוהו.

ועתה חכם אחד מערער שלא יפה עשו שלא שאלו מהבית-דין שבעיר, והרופאים אינם נאמנים בזה, ושצריכים לעשות תשובה...

וצדקו דבריו, דודאי קיימא לן דעיקר חיותא באפיה, כיון דממעלה למטה אין צריך לבדוק רק עד חוטמו, אבל היינו בסתמא, אם ליכא הוכחה להיפוך, סמכינן על בדיקת חוטמו דהוי רוב גמור, ואפילו מיעוטא ליכא, אלא-אם-כן על צד אחד מאלף, דהוי מיעוטא דמיעוטא, דאין לחוש לכך גם בפיקוח נפש...בזה אין צריך לבדוק יותר, אבל אם רואים איזו סימן של חיות בשאר איברים

¹³ כבר ביצירת האדם, נאמר: **"ויפח באפיו נשמת חיים – ויהי האדם לנפש חיה"** {בראשית ב' ז}, ואולם הגמרא העדיפה להדגיש את הפסוק המקביל לו בפרשת המבול {בראשית ז' כב}, כנראה מפני שהוא מגדיר מוות: **"כל אשר נשמת רוח חיים באפיו...מתו"**.

¹⁴ וכך כתב בפירושו דברי חת"ם-סופר, הרכ ש' ישראלי זצ"ל, במאמריו שנזכרו להלן בהערה 25.

¹⁵ ר' צבי הירש אשכנזי (ה'ת"כ-ה'תע"ח, 1660-1718), רב ופוסק גדול באלטונה, אמסטרדם, לבוב. בספרו 'חכם-צביל סימן ע"ז דן בכשרותה של תרנגולת שנמצאה בלא לב, ודן עם רופאי זמנו וקבע, שאין חיים בלי לב [מה שנכון בלא ספק], וגם תיאר את פעולת הלב, שהנשימה יוצאת ממנו דרך הריאה, והבדיקה של הנשימה בחוטם [לפי הגמרא ביומא], "הוא משום שדרך החוטם יוצא האויר החם מן הלב, ונכנס בו אויר קר לקרר הלב, ואם אין לב אין נשימה" – וזה איננו נכון כלל, שכן הלב מזרים דם ולא אויר; וראה דברי הרב ש"ה וואזנר, ספר אסיא ז', עמ' 163-165, שפוסק לפי ה'חכם-צביל', למרות השינוי במציאות, וראה דברי הרב פרופ' א' שטינברג, ספר אסיא ז' עמ' 220-221, שחלק על כך, והביא מגדולי הפוסקים שקובעים הלכה לפי המציאות שאנו רואים, והראה שהנשימה תלויה במוח, והלב לא נזכר בדברי חז"ל לעניין קביעת המוות [וכך פסקו הרב ש' ישראלי, והרב הראשי א"כ שפירא זצ"ל, והרב ז"נ גולדברג, והרב הראשי (בתשמ"ז), הרב מ' אליהו שליט"א].

¹⁶ ראה דברי הרב א"י ולדינברג, ספר אסיא ז', עמ' 157-159.

ואיתרע רובא לפנינו, יש לומר דלא סמכינן על בדיקת חוטם... ונידון דידן שנשמע קול הברה, מה דלא שכיח בשאר מתים, יש לומר דבכי האי גוונא אין לסמוך על בדיקת חוטם... ואם היה ערב שבת ומיהרו לקבורו לבל ילין המת, הרי אם מלינו לכבודו של מת ליכא איסור, ואין לך כבודו יותר מזה שיש חשש אולי עודנו חי, ודברי הרופאים אין מכריעין בכל כי האי גוונא...

אך לפי מה שכתב רוס מעלתו שטלטלוהו אחר-כך הרבה ולא נשמע יותר שום קול – יש הוכחה שכבר מת ממש... כיון שבדקו בכל מיני נסיונות ובהסכמת הרופאים – אין לחוש יותר."

הנה לפנינו לכאורה שיטה אחרת בהבנת הסוגיא ביומא, אשר תומכת, ואף מתארת בדיוק את דעת המתנגדים להשתלות. ואמנם דברי מהרש"ם קשים מאד, שהרי הם הפוכים לתשובת חת"ם-סופר בהבנת הסוגיא ביומא, דאם כדבריו מדוע לא כתבו הפוסקים בהלכות שבת, שאם יש סימן חיות כלשהוא באחד מאיבריו, אין לסמוך על דברי רב פפא, ומחללים שבת עליו? – ואי אפשר לומר שלא היו מקרים כאלה בזמן הש"ס והפוסקים, שכן היו והיו -- ומפורש לפנינו במסכת שמחות {תחילת פ"ח}: **"ויצאין לבית הקברות, ופוקדין על המתים (= אחרי הקבורה) עד ג' ימים, ואין חוששין משום דרכי האמורי (= שבזמנים אחרים יש לחשוש). מעשה שפקדו אחד וחיה [עוד] כ"ה שנים, ואחר-כך מת; [ופקדו] אחר, והוליד ה' בנים, ואחר-כך מת."**

אכן דברי חז"ל אלה במסכת שמחות היו הסיבה העיקרית לטענת ר"מ מנדלסון, שאסור למהר ולקבור, כי רק אבותינו בימי בית שני, ובימי המשנה והתלמוד¹⁷, יכלו לקבור בכוכין, כמתואר במשנה {בבא-בבא סוף פ"ו}. ואילו אנחנו שקוברים בקרקע כמו שקברו בבבל¹⁸, איננו יכולים לפקוד על המתים אחרי הקבורה, ויש חשש שיקברו אנשים חיים – על-כן רצו לקבוע הלכה כחוק הקיסר שבימיהם – ובדיוק נגד דעה זו יצא חת"ם-סופר בכל תוקף, לפי הסוגיא ביומא, והפוסקים – ונמצא שתשובת מהרש"ם הפוכה לתשובת חת"ם-סופר, גם במגמת השאלה והחששות שבתשובה, וגם בפירושו הסוגיא ביומא, ובהלכות שבת. ועוד יש לשאול על המהרש"ם איך קיבל את שכתבו לו, שטלטלו את המת הרבה ולא שמעו שום קול נוסף, ודי בכך להוכיח, "שכבר מת ממש", והלוא היה עליו לזעוק [כמו שזועקים היום], שכל מי שנוגע בגוסס הרי הוא שופך דמים – איך הסכים מהרש"ם לקביעת מוות על-ידי טלטול נמרץ, הרבה פעמים, [שזמו שמים על זאת]?

כל זה איננו קשה כלל אם מעיינים היטב בסוגיא זו – וכי איך פקדו אבותינו על הקברים ג' ימים? – ברור, שאם ראו תנועה באצבעות הרגל או שמעו קול, היו מוציאים אותו מן הקבר, ומנסים להחיותו במה שידעו אז לעשות, ובוזה צודק מהרש"ם ללא ספק, שאם רואים שהוא מניע יד או רגל, או משמיע קול, אין לסמוך על בדיקת הנוצה בחוטם, כי פירוש הדבר, שיש עוד חיים במוח, ומשם באות התנועות, או הקול. יתר על כן, עצם העובדה ששמעו קול מעלה חשש, שהנשימה באמת טרם פסקה, ולכן לא מתקיים התנאי ההכרחי לקביעת המוות על-פי הסוגיא ביומא ובכל הפוסקים – ואולם אם הוא ממשיך לשכב "כאבן דומם", כלשון הזהב של חת"ם-סופר, ואין שום תנועה או קול, הוא מת, ומותר לטלטלו הרבה כדי לוודא זאת. וזה ששמעו קול הברה אחד – אם יש לו הסבר רפואי, וגם בדקו שוב ושוב שאין סימני תנועה או קולות נוספים, ודאי הוא שכבר מת ממש.

ואכן, זהו הבסיס ההלכתי המדויק ביותר לפרוטוקול הרפואי הנוהג כיום בקביעת 'מוות מוחי'¹⁹ – בודקים את כל הרפלקסים הקיימים בגוף, שיכולים להעיד על חיות מוחית כל שהיא – בדיקת אישוני העיניים באור, ותגובת עור התוף למי קרח, וכל רפלקס של תנועה, ואם יש אפילו סימן אחד של תפקוד חיים במוח, אסור לקבוע מוות. אחר-כך בודקים אם יש חיות כל שהיא בתגובת הנשימה (= Apnea Test)²⁰ מול עלייה תלולה של דו-תחמוצת-הפחמן בגוף, ובמצב כזה, אין שום אפשרות שאדם, אם יש בו חיות כל שהיא במרכז הנשימה (שנמצא בגזע המוח) לא יגיב בתגובת נשימה, ואם אין שום

¹⁷ כפי שאנו מוצאים בארץ, במערות הקבורה של אבותינו מימי הבית השני, וראה ע' קלונר וב' זיסו, עיר הקברים של ירושלים בימי הבית השני, יד-בן-צבי, ירושלים תשס"ג.

¹⁸ הרמב"ם, הל' אבל פ"ד ה"ד, כתב שמכסים בעפר גם בכוכים, וזה מתאים לדרך הקבורה בבבל; וראה דברי הפרישה' על הטור (= ר' יהושע כ"ז), יורה-דעה הלכות אבלות, סימן שצ"ד-ג, שאי אפשר לפקוד על המתים ג' ימים, אלא בדרך הקבורה של אבותינו בימי המשנה, והובאו דבריו בש"ך על שולחן-ערוך שם שצ"ד-ב; וראה הסברו של חת"ם-סופר בתשובתו, יורה-דעה סימן של"ח.

¹⁹ יסודו בפרוטוקול של 'הדסה', שהוגש לרבנות הראשית לישראל, בעת שדנה בנושא, ראה להלן בהערה 21. מה שקובע היום (עד שייכנס לתוקף, החוק שיוזם ח"כ עתניאל שנלר), הוא הוראות משרד הבריאות, שנזכרו לעיל בהערה 2.

²⁰ על תנאי הבדיקה וצורתה המדויקת ראה – American Academy of Neurology,

תגובה – אז ברור שהוא לא ינשום עוד לעולם, והוא מת ממש, גם לפי חת"ם-סופר, וגם לפי מהרש"ם. אכן יש התאמה מדויקת בין הרפואה וההלכה.

על כך טוענים המתנגדים – הלוא יש פעימות בלב, ואין חיים בלי לב, ומה ההבדל בין רפלקס של תנועה, או קול, לבין פעימות הלב, שהן סימן הרבה יותר חזק של חיים, לכאורה? –

גם על זה יש תשובה ברורה כבר במשנה, שמבדילה היטב בין סימני החיים שמקורם בראש, כלומר במוח, לבין פרכוסים והתכווצויות בלתי-רצוניים של שרירים, כאשר הראש כולו מת – וכך אומרת המשנה במסכת אהלות {פ"א משנה ז'}:

אדם אינו מטמא, עד שתצא נפשו: אפילו מגוייד, אפילו גוסס--זוקק לייבוס, ופוטר מן הייבוס, מאכיל בתרומה, ופוסל מן התרומה.

וכן בהמה וחייה אינן מטמאין, עד שתצא נפשן. הותזו ראשיהן--אף על פי שהן מפרכסין--טמאין, כגון הזנב של לטאה שהיא מפרכסת.

וכך פסק הרמב"ם:

המת אינו מטמא, עד שתצא נפשו; אפילו מגוייד, או גוסס, אפילו נשחטו בו שני הסימנים--אינו מטמא, עד שתצא נפשו: שנאמר "בנפש האדם אשר ימות" (ויקרא ט"ג). נשברה מפרקתו ורוב בשר עימה, או שנקרע כדג מגבו, או שהותז ראשו, או שנחתך לשני חלקים בבטנו - הרי זה מטמא, אף-על-פי שעדיין הוא מרפרף באחד מאבריו {הלכות טמא-מת, פ"א הלכה ט"ו}.

אמנם בימיהם, לא יכלו פרכוסים אלה להימשך אלא דקות מעטות, אולם אם מחברים למכונת הנשמה, יכולה המכונה להמשיך ולאפשר לשריר הלב להתכווץ ולפעום עוד שעות וימים, ובמקרים בודדים אפילו שבועות וחודשים²¹, ואז נשאלת השאלה, האם עדיין תקפה הלכת חז"ל [עד חת"ם-סופר], שרק הנשימה קובעת מוות, כפי שראינו²². חובה לציין כאן, שלב יכול להתכווץ ולפעום גם מחוץ לגוף, בתוך קערה עם תמיסה מתאימה שמפעילה את שריר הלב, כפי שראה כל מי שאינו מוכן להסתפק בסברות, ומתבונן בעובדות בלי רגשות ודעות מוקדמות, וניסויי כזה בלב של בעלי חיים יכול כל אחד לראות בעיניו, אם ירצה.

אכן הודה באוזני (בשיחה אישית), רופא חרדי, שמתנגד לקביעת מוות מוחי, שלא היה שום מקרה שמישהוא התעורר ממצב כזה, או החל להניע יד או אצבע, וגם לא חל שום שיפור במצב, בשום מקרה של 'מות המוח' (שאיננו דומה כלל למה שקוראים 'מוות קליני', ולא 'לצמח'), ואין זאת אלא שהגוף המת, על-פי ההלכה ועל-פי הרפואה גם יחד, המשיך לשכב כאבן דומם, ורק המכונה המשיכה להפעיל נשימה, והלב המשיך לפעום, עד שקרס. בלי המכונה היה קורס תוך דקות.

זהו המצב שעליו דנה מועצת הרבנות הראשית בתחילת התשמ"ז²³ – יותר מאוחר גם התבצעו שני ניסיונות בכבשה הרה, שמוחה נשאב החוצה וראשה הוסר, ובלי כל ספק מתה, ואולם הלב המשיך לפעום, הנשימה הופעלה על-ידי מכונת הנשמה, והעובר יולד בהצלחה²⁴. כך הוכח לכל מי שמוכן לבחון את הסוגיא ביושר²⁵, שחיות האיברים אחרי מות כל המוח וכל הראש, תלויה רק במכונה.

לפי הדברים האלה – הסוגיא ביומא, והמשנה באהלות, הכרעת הפוסקים, ותשובת חת"ם-סופר, והבדיקות המדוקדקות של הרופאים [על-פי פרוטוקול 'הדסה', שהוצג בפני הרבנות הראשית], שתואמות

Neurology 45:1012, 1995; Wijdicks EFM, N Engl J Med 344:1215, 2001. וראה

אנציקלופדיה הלכתית רפואית (לעיל הערה 12), עמ' 863 ואילך.

Shewmon DA, Neurology 51:1538, 1998²¹

²² וגם ראינו, שמתנגדי ההשתלות, שתולים את החיות בלב, מוכרחים לפרש את הסוגיא ביומא באופן מצומצם, ולהכניס בה תנאים נוספים והגבלות שלא נזכרו בה, ובפוסקים שפסקו על פיה.

²³ בחורף שנת תשמ"ה פנו ראשי המערכת הרפואית לרבנות הראשית, וביקשו לקבוע את עמדת ההלכה ביחס להשתלות לב בישראל. הרבנות הראשית מינתה ועדה משותפת לרבנים ולרופאים, והמסקנות אושרו במועצת הרבנות הראשית בר"ח מרחשון התשמ"ז. ההחלטה פורסמה ב'תחומין' ז', תשמ"ו, עמ' 187-192; 'ברקאי', ד' תשמ"ז, עמ' 11-14; 'אסיא' מ"ב-מ"ג, ניסן תשמ"ז, עמ' 70-81.

²⁴ הניסויים מתוארים על-ידי הרב פרופ' א' שטינברג ב'אסיא', נ"ג-נ"ד, עמ' 11-12.

²⁵ הגרש"ז אוערבראך זצ"ל שינה חלק מעמדתו לאור הניסויים, אלא שעדיין דרש הוכחות מוחלטות למות כל תא במוח, כדי לשקול אם המצב הזה זהה להגדרת המשנה באהלות {פ"א מ"ו}, של "הותז ראשו", שנחשב כמת, ואז להתיר השתלות; ראה דברי הרב פרופ' שטינברג מהערה הקודמת, עמ' 13-16.

את תשובת מהרש"ם – קבעה מועצת הרבנות הראשית דאז, יחד עם פוסקים נוספים²⁶, ופסקה – שמוות מוכח ובלתי הפיך של מרכז הנשימה במוח (=הנמצא בגזע המוח) – ולא רק 'מוות מוחי', שאיננו מוגדר בהלכה – הוא מוות גמור ומוחלט, גם אם הלב פועם, ומותר להוציא מן הנפטר איברים להצלת חיים, גם לב וריאה וכבד. כאשר מת מרכז הנשימה – מסתלקת הנשמה, והגוף מת, גם אם איברים עדיין חיים. כך כתוב בתורה, וכך קבעו חז"ל והפוסקים: 'נשמה = נשימה'!

פסיקה זו היא מדויקת ביותר עם הגמרא וההלכה, ואין בה שום דבר דומה להיתרים דחוקים. כל ההתנגדויות, רחוקות הן מן הגמרא, והן מן ההלכה, ונשענות על סברות וחששות – ובעיקר על חוסר אמון ברופאים – שהם נאמנים כמובן עד מאד לכל טיפול, ולחילול שבת ויום הכיפורים, והכל יודעים עד כמה מסורים ונאמנים רוב רובם של הרופאים – אף לא שמעתי שיאמר שום רב או פוסק, שלא להתרפא אצלם – אולם בשאלה זו של קביעת המוות הם נחשבים כאילו אידאולוגיה אנטי-הלכתית מניעה אותם, או אפילו יצרי פרסום וכסף, שכרוכים בניתוחי השתלות, וכדומה.

ואולם, הרופאים עצמם ומשרד הבריאות בהוראותיו, קבעו, שלא יהיה שום קשר בין הרופא המטפל, לבין הרופאים שקובעים מוות, וגם לא בין אלה ואלה, לבין הרופאים העוסקים בהשתלות²⁷. גם הפרסום הגדול של ניתוחי ההשתלות, כבר חלף והלך לו²⁸, יחד עם השגיאות החמורות שנעשו בניתוחים הראשונים, והם שגורמים עדיין חששות כבדים אצל רבנים ופוסקים²⁹, וגם בציבור הרחב.

מצד שני מוטלים חיי אדם על כף המאזניים. בכל שנה מתים בישראל בין 70 ל-80 איש³⁰ מחוסר איברים להשתלה, וקשה מאד להיעזר בעולם הגדול, מפני שישראל אינה תורמת ואינה יכולה לקבל איברים אלא במקרים נדירים. גם חובה להזהיר כי יש מקומות בעולם, שיש איסור חמור לקבל בהם תרומת איברים בכסף, מפני ששם (= סין או קולומביה) הורגים אנשים כדי להשתמש באיבריהם³¹, וזהו איסור חמור מן התורה. יש כאן, לפיכך, שאלה חמורה של הצלת נפשות, שאי אפשר להתחמק ממנה בשום דרך, וכל מי שאוסר השתלות בגלל חששות יתרים, מסברות הלב, ולא מדיוק הגמרא והפוסקים, קובע את גרימת מותם של עשרות חולים בכל שנה. יתר על כן, אלו החוששים, או המתנגדים לקבל קביעת מוות לפי הנשימה (=מות גזע המוח שבו מרכז הנשימה) על-פי הגמרא והפוסקים, גם אסור להם לקבל תרומת איברים להצלת חיים, ובכך הם גורמים למותם של חולים הנשמעים להם, שאפשר להצילם על-ידי השתלה. בארץ, אסור להם לקבל תרומת איברים, כמבואר בפסיקתו של הגרש"ז אויערבאך זצ"ל³², ובחז"ל, יש בזה סכנה חמורה של חילול השם, שכבר שמענו רופאים שאינם יהודים המדברים בכעס ובאיבה על יהודים דתיים, שרוצים רק לקבל איברים, ולעולם לא לתרום.

הרבנות הראשית הבינה כבר אז את גודל האחריות מכל הצדדים, וגם לקחה בחשבון את שאלת הנאמנות הרפואית במובן ההלכתי, שפוסקים רבים ומפורסמים דנים אותה כ'ספק'³³, שהרי הרפואה בעצמה משתנה כל הזמן, וקביעות החלטיות של היום יכולות להשתנות מחר. לכן, לעניין חילול שבת, הרי "כל ספק נפשות דוחה את השבת", ודי בכך כדי לקבל את נאמנותם המלאה לכל טיפול, אולם לא בהכרח להפסקת טיפול, וקביעת מוות – על-כן דרשה הרבנות הראשית לישראל³⁴ שלושה תנאים:

²⁶ ר' ז"נ גולדברג. עמדת הרבנות הראשית הוסברה בהרחבה על-ידי הרב ש' ישראלי זצ"ל, 'ברקאי' ד' עמ' 41-32, וב'אסיא' מ"מ-ג, עמ' 104-95; הרב הראשי א"כ שפירא זצ"ל, אור המזרח לו(א), תשרי תשמ"ח, עמ' 70-67; ועל-ידי הרב הראשי (תשמ"ז), הראשון לציון הרב מ' אליהו שליט"א, 'ברקאי' ד', עמ' 31-18.

²⁷ לפי הוראות משרד הבריאות, שנוכרו לעיל בהערה 2.

²⁸ כפי שהדגיש הרב ש' ישראלי בתחילת מאמרו הנ"ל, 'ברקאי' ד', עמ' 32.

²⁹ בעיקר אצל הפוסקים שנמנעו מלחוות את דעתם בשאלה זו עד היום.

³⁰ לפי נתוני המרכז הארצי להשתלות, בפרט בשנתיים האחרונות.

³¹ המשטר בסין רודף במיוחד מיליוני חברים בתנועת פאלון-גונג, רק בגלל שיטתם הרוחנית. הם נכלאים במחנות ריכוז, עוברים עינויים קשים, ומרבבות מהם הוצאו איברים בעודם חיים, למכירה למבקשי איברים, ואחר-כך שרפו אותם. הדבר נתגלה על-ידי ניצולים אחדים, ועל-ידי חקירה בינלאומית של שני עורכי דין קנדיים. פרטים אפשר למצוא באתר:

www.cipeg.org

³² ראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית (לעיל הערה 12), עמ' 886.

³³ כך פסק הרא"ה קוק זצ"ל ב'דעת-כהן', סימן ק"מ-קמ"ב, בשאלת המציצה בברית מילה, והכריע למצוין בשפופרת בכל מקום שיש חשש סכנה למצוין בפה, אך התנגד לכל ניסיון לשנות את דין המציצה עצמה, שקבעו חז"ל מחשש סכנה.

³⁴ ראה הערה 21, לעיל. לא התיחסתי לתנאים, שהוסכמו מיד ללא ויכוח.

א'. ביצוע מבחן עזר נוסף, של מכשיר שיקבע – בנוסף לבדיקות הרופאים – שאין שום תפקוד השמלי במוח כולו, לרבות מרכז הנשימה. מכשיר העזר, שדובר בו אז היה מבוסס על גלי שמע³⁵, ואילו היום יש מכשיר טוב יותר שמבוסס על גלי קול³⁶ (דומה לאולטרא-סאונד), והוא מראה אם יש זרימת דם כל שהיא בכל חלקי המוח. העיקרון של התורה, "על-פי שניים עדים יומת המת", מתקיים פעמיים (= הבדיקה של שני רופאים מומחים, שאינם משתילים, ואינם בצוות המטפל – ונוספת להם הבדיקה של מכשיר העזר, שמומחה אחר מפעיל אותו).

יש לציין כי בדיקה זו לא נכללה כחובה בהוראות משרד הבריאות³⁷, ובוצעה רק כשבקשה זאת המשפחה, על-פי רבנים ורופאים תלמידי חכמים, שהתמחו בנושא. ב'. שיתוף נציג של הרבנות הראשית בתהליך קביעת המוות. (בכוונה תחילה לא דרשה הרבנות שיתוף של רב שאיננו רופא, ופתחה פתח לרופא, שמבין את דרישות הרבנות, והן מקובלות עליו). ג'. ועדת מעקב משותפת לרבנות ולרופאים, שתוכל לבדוק בכל בית חולים, אם הכל נעשה כהלכה.

שלושת התנאים האלה לא נתקבלו, ומצב זה גרם לעיכוב מצער של יותר מעשרים שנה, בשיתוף הפעולה החיוני בין הרבנות והרופאים, שכל-כך מתבקש מכל מה שלמדנו והסברנו, עד כה. הקהילה הרפואית ברובה, לא הסכימה לקבל את שלושת התנאים, והמו"מ נמשך שנים רבות. בינתיים מתעצמת ההתנגדות לפסק הרבנות, ועשרות אנשים מתים בכל שנה, שהיה אפשר להצילם בתנאים של היום. צב זה לא נתן לי מנוח, והוא מדיר שינה מעיני גם כעת. תדיר היתה עולה במחשבותי 'בת יפתח'³⁸, ומדרש חז"ל האומר, שפנחס בן אלעזר יכול היה להתיר ליפתח את הנדר על-פי ההלכה, בפתח חרטה³⁹ (= אילו חשבת שתצא בתך, כלום היית נודר? – ואילו היה יוצא כלב או חזיר מה היית עושה?) – "אלא, פנחס אמר, הוא צריך לי ואני אלך אצלו? ויפתח אמר, אני ראש קציני ישראל, ואני הולך אצל פנחס? – בין זה וזה אבדה הנערה ההיא... ושניהם נענשו בדמיה...". {בראשית-רבא פרשה ה', סוף ויקרא-רבא} – וראיתי, שהרבנות הראשית דווקא נתנה פתרונות, אך אין שומע לה מימין ומשמאל, ומה אפשר לעשות?

לפני כשש שנים הלכתי לפגוש את פרופ' יונתן הלוי יחד עם הרב מנחם בורשטיין, שכבר הוכיח בהקמת מכון 'פועה'⁴⁰ (= פוריות ורפואה על-פי ההלכה), שידי רב לו בהקמת גשר בין הרבנות והרופאים, אפילו בנושאים רגישים כמו הפיקוח ההלכתי על ההפריות המלאכותיות בבתי החולים. הצענו הכשרת רבנים בשאלות קביעת המוות ותרומת איברים, גם בנושאים ההלכתיים, וגם בנושאים הרפואיים, במתכונת דומה לזו של 'פועה'. פרופ' הלוי הסכים מיד, אך הציע להתחיל בבית חולים אחד, וזה לא צלח. חזרנו אליו כעבור זמן, והפעם במתכונת של קורס מרוכז בן 4 ימים, במכון 'שלוזינגר' ליד 'שערי צדק', תחת שרביטו של הרב ד"ר מרדכי הלפרין, שהרבה לפעול ולעסוק בכל הדיונים בנושא, מתחילת הדרך ברבנות הראשית, ועד היום. הקורס התנהל בחסותו ובהשתתפותו של הרב הראשי והראשון לצינור בזמן ההכרעה ההיסטורית בתשמ"ז, הרב מרדכי אליהו שליט"א, העומד כצור סלע מאחורי הפסיקה ההיא, כהלכה ברורה, שאין בה ספק. הקורס יצא אל הפועל בעזרת ה' יתברך, וכל השותפים במלאכה ובסיוע חשו בהתרגשות, בנהורא מעליא, ובתקווה מחודשת לפריצת דרך היסטורית. אכן, כבר ניצלו כמה וכמה נפשות בישראל בזכות הקורס ההוא, ובכל בתי החולים יודעים, שאפשר לקרוא לנו אם רואים משפחה שאולי רוצה בכך, ואם רוצים להציל חיים על-פי ההלכה, לפי פסיקת הרבנות הראשית לישראל התשמ"ז, בדיוק. חובה לציין את שיתוף הפעולה המבורך שנוצר, והולך ומתפתח, בין רבנים ורופאים, ושוב מוכח שאין תחליף לקשר ישיר, חברי ואנושי בין בני אדם, ובפרט בין רופאים ורבנים, שיש כמה צדדים משותפים בדרך חשיבתם והכרעותיהם. בשום מקרה לא נתקלתי באי

³⁵ ראה נספח מס' 2 להחלטת מועצת הרבנות הראשית (לעיל הערה 21), שנכתב על-ידי פרופ' חיים סומר, המומחה למכשיר.

³⁶ Trans-Cranial-Doppler (T.C.D.)

³⁷ שנזכרו לעיל בהערה 2.

³⁸ שופטים י"א ל-מ; וראה תענית ד ע"א, בראשית-רבא פרשה ס' ג.

³⁹ משנה נדרים פ"ט; רמב"ם הל' שבועות פ"ו.

⁴⁰ מכון 'פועה' מסייע בלי תשלום לכל מי שמתקשה בבעיות גינקולוגיות, ובבעיות של פוריות, וגם עוסק בהדרכה, בשיעורים ובתשובות הלכתיות בנושאי הלכה ורפואה לכל פונה. יש במכון 10 רבנים משיבים (כ-165 פניות ליום), כ-3000 שיעורים בשנה, וכינוסים חשובים לרבנים, רופאים, ולציבור הרחב, בתחומים אלה.

הסכמה לבצע בדיקת עזר, לפי דרישת הרבנות, ויש נכונות רבה לבנות סוף סוף את הגשר ההכרחי בין רופאים ורבנים, עם כל ההבדלים והמחלוקות שעדיין קיימים, בעיקר למען הצלת חיים, עד שלא ימותו עוד בארץ אנשים בגלל סירוב לתרום איברים להצלת חיים, אחרי מות התורם.

בשנה האחרונה נטל חבר הכנסת עתניאל שנלר שרביט של אחריות והובלה, ויזם את הצעת החוק, שעתידה בעזרת ה', לסיים בהצלחה את המו"מ הממושך בין נציגי הרופאים ונציגי הרבנות. אז רק יתחיל המאמץ הגדול להסביר לציבור כולו את גודל המצווה, ולתת את התשובות המתבקשות לכל דורש בנושא כבד זה, בע"ה.

הרב מנחם בורשטיין עוד מלא תקווה בע"ה, שאפשר יהיה גם לאחד את כל העולם התורני, במצווה גדולה זו, ועל-פי הניסיון והשם הטוב שרכש בתחומי הפוריות, אני מצטרף לתקווה, כי "גדול השלום" {במדבר-רבא פרשה י"א טז-יח}, "והאמת והשלום אהבו" {זכריה ח' יט}.

מאמר זה, וספר זה, לזכרו המבורך של הנער אריאל טובי זכרונו לברכה לחיי עולם, הם צעד חשוב מאד במאמץ התורני-ציבורי הזה. הרב שמעון כהן (מבאר-שבע), מרבני הקורס, הוא שנתן למשפחת טובי את הכוח, ואת הביטחון של המצווה הגדולה, דווקא בשעתם הקשה ביותר, יחד עם הידיעה שהכל נעשה כדין וכהלכה. משפחת טובי והרב כהן זכו (בחודש אלול ה'תשס"ו), בתוך האסון שפקד את אריאל ז"ל, להציל חייהם של שלוש נפשות בישראל, וזכותם בעולם הזה ובעולם הבא, אי אפשר לשער כלל, והכל לזכותו של הנער המופלא אריאל טובי ז"ל, שחייו הקצרים שקולים כנגד חיים מלאים ושלמים של בני מעלה, ולזכות הוריו וארבעת אחיו הי"ו. תהי נשמתו של אריאל צרורה בצרור החיים את ה' א-לוהי ישראל, והוא יגדור פרצת משפחת הנפטר, ופרצות עמו ונחלתו, במהרה בימינו, אמן.